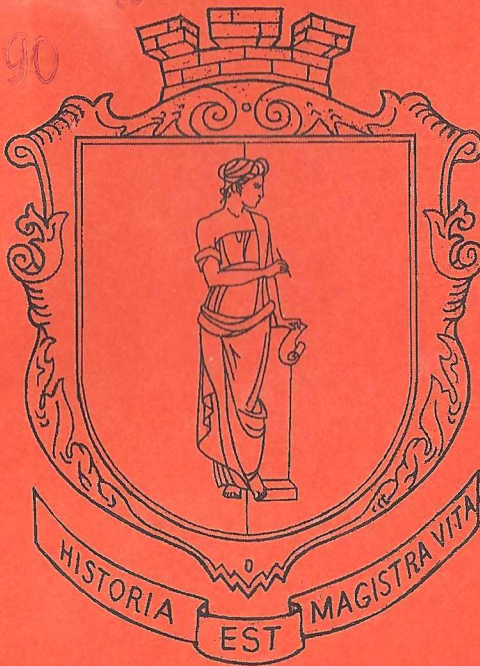

94(100)(082)

490

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Випуск 3

ЧИРВА Ю.І.
доцент, кандидат
історичних наук

ІСТОРІЯ НОВІТНЬОГО ЧАСУ У ПІДРУЧНИКАХ ДЛЯ СЕРЕДНЬОЇ І ВИЩОЇ ШКОЛИ

Протягом всього періоду свого існування як наукової дисципліни, шкільна дидактика приділяє підвищену увагу ролі навчального підручника у засвоєнні учнями необхідного обсягу знань. Крім того, як свідчить практика, підручник здатен виховувати учня, сприяти формуванню у останнього заздалегідь визначених особистісних категорій. Повною, якщо не більшою мірою, це стосується і підручника з історії. Не випадково свого часу В.Ленін виступив, по суті справи, офіційним рецензентом на підручник М.Покровського з історії Росії. Важливість мати у своєму розпорядженні засіб впливу на процес духовного становлення «нової градації» викликав у сталінського керівництва потребу у проведенні так званих науково-творчих конкурсів на право видавництва підручників з історії. Звичайно, практика проведення конкурсів на визначення кращого підручника не була новою, та й сьогодні повністю себе виправдовує. Однак, у зазначеному випадку не можна було б не звернути увагу на той факт, що все це відбувалося під суворим наглядом з боку ЦК ВКП(б) і Й.Сталіна особисто. Це заздалегідь обмежувало творчі можливості авторів, оскільки домінантою всесвітньо-історичного процесу марксистське вчення вважало теорію класової боротьби. По суті справи, відкривалася «зелена вулиця» тим історикам, які належним чином оволоділи азами пануючої в СРСР ідеології.

Доречно зауважити, що аналогічною, з точки зору державного диктату на історичну науку, була в той час ситуація і у фашистській Німеччині [7, 91-92].

За таких умов виникає питання. Чи є державний контроль над змістом підручників з історії характерною ознакою лише тоталітарних держав? На наш погляд, ні в якому разі. Адже принцип демократії і пов'язаного з ним плюралізму аж ніяк не повинен співпадати із принципом вседозволеності. Слід підкреслити, що ми не закликаємо до відновлення цензури у будь-якому її вигляді. Більше того, стаття 15 Конституції України своєю прямою дією це унеможливує.

Чому ж, в такому разі, неможливо навіть уявити собі в сучасних США появу підручника з історії, в якому б пропагувався расизм? Чому в ФРН школярі і студенти не вчать за підручниками, що закликають до реваншу? На нашу думку, це пояснюється двома обставинами. По-перше, країни західної демократії мають стабільну, продуману і, головне, працюючу систему правових актів, які передбачають серйозну відповідальність за поширення зазначених поглядів. І, по-друге, високий рівень правової культури країн західного світу передбачає постійний контроль освітянської галузі з боку громадськості.

На жаль, можна констатувати, що Україна сьогодні ще не досягла відповідного рівня, попри всі заяви державного керівництва про незмінність політичного курсу країни до євроінтеграції. Занадто довго ми жили в умовах закритого суспільства та сприймали поняття «правова держава» як чергову витівку «буржуазної пропаганди». Перехідний характер сучасного українського суспільства можна вважати загальноновизнаним. Тому, паралельно з нарощуванням демократичних тенденцій в розвитку освіти, історично тривалий час вихід шкільних і вузівських підручників з історії буде перебувати під контролем Міністерства освіти і науки. Не випадково, що на сьогодні якість будь-якого підручника все ще визначається наявністю міністерського грифа.

Якими ж підручниками з історії новітнього часу користуються сучасні школярі і студенти? Чи завжди вони відповідають вимогам педагогіки та історичної науки? Ситуація ускладнюється тим, що, на жаль, в деяких школах (особливо сільської місцевості) підручник залишається єдиним джерелом знань для учнів, а то й для самого вчителя. З іншого боку, є свої проблеми і в школах великих міст України з їх відносно високим рівнем інформованості. Широкий доступ до Інтернету, величезна кількість популярних, а часом – і псевдонаукових видань з історії певною мірою дезорієнтують учня і ускладнюють роботу для вчителя і викладача. Останні зупиняються перед дилемою – докладно розглянути та критично проаналізувати позиції чергових «революціонерів» від історичної науки і витратити на це значну частину уроку, семінару, лекції, або, посилаючись на необхідність виконання навчальної програми, залишити «незручне» питання поза увагою. Доречно зауважити, що ті викладачі, які не ризикують піти першим шляхом, в більшості випадків просто не мають у своєму розпорядженні гідних аргументів аби спростувати ту або іншу «модну» теорію.

Ось і маємо на сьогодні засвоєння частиною молоді глибоких переконань в тому, що боротьба карате має походження від українського гопака, а повалення в Росії самодержавства явилось результатом змови «жидомасонів». Якщо зазначені тенденції і подалі будуть набувати вигляду наукових здобутків і не зустрічати опору з боку науковців, то незабаром прийдешнє покоління буде вивчати історію Росії за книгами О.Бушкова, а хід Другої світової війни - за творами В.Суворова.

Питання про концептуальний перегляд змісту підручників з новітньої історії, чи не вперше за останні десятиліття, постало у другій половині 1980-х рр. в період горбачовської «перебудови». Тоді йшлося про необхідність вилучення з навчальних посібників застарілих догм сталінсько-брежнєвського взірця. Історики, що здобули освіту за радянських часів, повинні пам'ятати те враження, яке залишили по собі книги Ф.Бурлацького, Д.Волкогорова, Р.Медведева, С.Кульчицького. Поступово з наукового обігу (а відповідно і з підручників) зникали сталі для декількох поколінь стереотипи про «поглиблення загальної кризи капіталізму», «односторонню відповідальність імперіалізму за виникнення і подальшу ескалацію холодної війни», «безумовну прогресивність міжнародного комуністичного та робітничого руху» тощо. Сьогодні студентам історичних факультетів здається абсолютно безглуздим посилання у пересічній науковій роботі на твори «класиків» марксизму-ленінізму або матеріали чергового з'їзду КПРС. Поза всяк сумнів, так і повинно бути. Але тоді, в епоху відмови від монополізму марксистської історіографії в науці, була потрібна неабияка мужність з боку дослідників, щоб відстояти право на власну позицію. Багатьом з них це коштувало доброго імені, посади, кар'єри.

На початку 1990-х рр. політичний плюралізм став реальністю радянського суспільства. Однак незабаром історикам повною мірою довелося враховувати ще один фактор – розпад СРСР. Для авторів вітчизняних підручників це означало, що історія Росії та інших країн пострадянського простору перетворювалася в історію «закордоння», тобто ставала частиною всесвітньої історії. Звичайно, ще й досі важко сприймається тими, хто народився в Радянському Союзі, має родичів та друзів за межами України, що все, пов'язане з історією Москви, Санкт-

Петербурга, Сибіру, Закавказзя, вже знаходиться на одній площині з історією Франції чи, скажімо, Німеччини. Але історична наука оперує не особистісними категоріями, і черговою зміни в структурі підручників з історії слід було чекати обов'язково.

Достатньо легко зазначена проблема була вирішена у підручниках для середньої школи за рахунок перерозподілу частини тем з колишньої «Історії СРСР» між курсами всесвітньої історії та історії України. На сьогодні шкільний вчитель має у своєму розпорядженні декілька варіантів підручника з новітньої історії. На жаль, це стосується далеко не всіх шкіл. Матеріальні можливості сучасної освітянської сфери такі, що педагог змушений працювати з тими навчальними посібниками, які є у шкільній бібліотеці (за умов, якщо вони є взагалі), а не з тими, які є, на його думку, найбільш зручними для викладання.

Спробуємо дати стислий аналіз змісту тих підручників з новітньої історії, що набули найбільшого поширення в сучасній середній школі.

У 1997 р. друком вийшов навчальний посібник для 10-х класів середньої загальноосвітньої школи «Всесвітня історія: 1918-1945 рр.» за редакцією Я.Бердичевського та Т.Ладиченко [2]. Це був підручник, якого українська школа вже давно чекала. Автори, що позбавлені впливу будь-яких ідеологічних стереотипів, намагалися дати учням фактичний матеріал із зазначеного періоду у тому обсязі, який допоможе останнім отримати необхідне уявлення про характер тенденцій світового розвитку того часу. Кидалося в очі абсолютно непритаманне радянській історіографії прагнення ознайомити школярів з діяльністю видатних політиків ХХ століття. Новим для середньої школи виявилось і висвітлення через підручник так званих «білих плям» історії. Абсолютно логічним вбачалася і наявність термінологічного словничка. Проте зазначений навчальний посібник мав і ряд недоліків. Так в анотації до нього вказано: «Особливість даного навчального посібника – у його повній відповідності шкільній програмі 1997/1998 н.р. з всесвітньої історії» [2, 2]. Але включення до посібника теми Х «Друга світова війна» якраз і не співпадає з навчальною програмою середньої школи, оскільки згадана тема вивчається в 11-му класі. Можна висловити свою незгоду і з формулюванням ряду тем та уроків (хоча тут автори

діяли у відповідності до програми). Так, урок 15 «Іспанія у 1918-1939 рр.» належить до теми II «Індустріально розвинуті країни Заходу». Чи навряд можна погодитися з тим, що у зазначений період Іспанія належала до таких країн. Тема III «Країни Східної Європи» несподівано до таких відносить Угорщину (Центральна Європа) та Болгарію з Югославією (Південно-Східна Європа). Зрозуміло, що в даному випадку все це носить доволі умовний характер, але не слід забувати того, що в школі крім історії вивчається ще і географія. Уроки 26-27 носять назву «Громадянська війна в Росії», хоча реально, крім збройного протистояння на російській території, автори висвітлюють події, що відбуваються і в Україні, і в Фінляндії, і в Прибалтиці, і в Закавказзі [2, 216-218]. Можливо і, мабуть швидше за все, через брак коштів підручник позбавлений будь-якого ілюстративного матеріалу та карт.

Коли у 2002 р. до загальноосвітніх шкіл надійшов підручник з всесвітньої історії для 10-х класів за редакцією П.Полянського [11], то багатьом вчителям здалося, що він є ледве не ідеальним. Вже через рік учні отримали друге видання зазначеного навчального посібника [12]. Перше враження від нього є дійсно абсолютно позитивним. Ще б пак – школа тепер мала у своєму розпорядженні 288 сторінок тексту з картами, кольоровими ілюстраціями та схемами. Підкупляло вже те, що підручник відкривався зверненням автора (з його фотографією) до учнів, яке починалося словами «Шановний колего!». Слід погодитися, що сучасні школярі не звикли до такого, оскільки пострадянська школа все ж залишила дистанцію між ними і вчителем.

Однак більш ретельне ознайомлення з підручником П.Полянського викликало справжнє здивування. До речі, нашу позицію з цього приводу підтримали і ті вчителі, що проходили курси підвищення кваліфікації при Криворізькому державному педагогічному університеті.

Так, в першому виданні підручника автор сумлінно стверджує, що у серпні 1914 р. німецькі війська обійшли з півночі «лінію Мажіно» (?) [11, 15]. Будь-який довідник надасть інформацію, що згадана лінія оборонних укріплень створювалася французами протягом 1929-1934 рр. і в подальшому удосконалювалася до 1940 р. Що стосується німецьких військ, то вони дійсно вийшли в тил «лінії Мажіно», але сталося це на 26 років

пізніше, ніж вказує П.Полянський. До честі автора підручника зазначена нісенітниця зникла у другому виданні його «Всесвітньої історії».

При висвітленні теми «Велика Британія» на одній сторінці допущено дві помилки. П.Полянський переконує читача в тому, що перший лейбористський уряд Британії було сформовано у 1923 р. [12,68]. Реально ж це сталося роком пізніше. Вже через декілька рядків, говорячи про уряд Р.Макдональда, пише, що останньому «судилося проіснувати чотири роки» [12,68]. Мабуть шкільним вчителям треба внести певну корекцію, пояснивши учням, що мова повинна йти про чотири місяця. Парадоксально, але Павло Броніславович сам собі суперечить, адже на тій самій сторінці міститься таблиця, в якій вказано, що лейбористський уряд Р.Макдональда вже у тому ж 1924 р. змінив уряд консерваторів на чолі з С.Болдуїном.

Чи навряд можна погодитися з П.Полянським, коли він стверджує, беручи до уваги події серпня 1917 р. в Росії, що заколот Корнілова зазнав поразки через « відмову корніловців воювати проти уряду» [12, 95]. Як правило, говорячи про причини поразки заколотників, науковці вказують на дещо інші фактори.

Ті вчителі історії, які свого часу вивчали у вузах курс «Історії КНРС», були мабуть глибоко здивовані, коли дізналися з підручника про те, що Л. Троцький, Л. Каменев, Г.Зінов'єв та їх прибічники належали до табору «лівих комуністів», оскільки виступали за прискорення темпів індустріалізації СРСР [12, 115]. Шановному автору слід нагадати, що всі ті, хто виступав в середині 1920-х рр. за «надіндустріалізацію», були тавровані сталінським керівництвом як представники «лівого ухилу» в РКП (б). Що ж до «лівих комуністів», то це стала назва угруповання на чолі з М.Бухаріним, К.Радеком, Г.П'ятаковим, яке у 1918 р. виступало проти підписання Брестського миру з Німеччиною.

При висвітленні особливостей розвитку стахановського руху в Радянському Союзі П.Полянський примудряється допустити двох помилок в трьох словах. Словосполучення «ткачихи сестри Виноградови» [12, 119] не має права на існування з двох причин. По-перше, в українській мові «ткачиха» - це жінка ткача, а професія Виноградових – «ткалі». По-друге, не можуть бу-

ти сестрами Марія Іванівна та Євдокія Вікторівна. Це з легкої руки Генсека вони «породичалися», а повторювати легенди радянської доби зі сторінок шкільного підручника мабуть не слід.

Наступна тема підручника - «Італія»- також може приголомшити. Так, зокрема, з'ясовується, що у 1929 р. між Б.Муссоліні і Ватиканом було укладено Лютеранський (!) пакт [12, 133]. І це не технічка помилка, оскільки наступна сторінка ще раз повторює цей абсурд. Можливо, на думку П.Полянського, відповідна угода була названа на честь М.Лютера? Але ж реально пакт мав назву Латеранський.

Окремої розмови потребує практика автора підручника вільного поводження з іменами політичних діячів. Можна до безтями сперечатися з приводу правильності написання «Вілсон», «Рузвелт» чи більш поширеного «Вільсон», «Рузвельт». Але француз Олександр Мільєран аж ніяк не повинен бути «Олександром Мільєраном» [12, 74]. Якщо ж вже вдаватися до сліпого, технічного перекладу імен на українську мову, то чому Й.Сталін залишається у П.Полянського «Йосифом» [12, 116]?

Не зовсім відповідає шкільній програмі і структура підручника. Нелогічною і вкрай заплутаною за змістом є тема «Врегулювання проблеми репарацій». Чи напевно вона носить такий важливий характер, що потребує цілого параграфу. При бажанні можна вказати ще на цілий ряд неточностей та слабких місць навчального посібника. Але і зазначеного достатньо для того, аби зрозуміти, що він потребує суттєвої переробки.

Парадоксально, але на 2005/ 2006 навчальний рік Міністерство освіти і науки знову рекомендувало підручник П.Полянського до використання в середній загальноосвітній школі [9, 24].

В 11-х класах продовжується вивчення історії новітнього часу. В розпорядженні вчителів на сьогодні є три підручники, які претендують на роль масових. У 1997 р. побачив світ підручник за редакцією О.Давлетова, В. Космини, В. Мороки [5]. З точки зору методичного забезпечення жодних вимог у істориків бути не може, адже той містить в собі численні документи, матеріали, запитання, завдання, тести, додатки і, чи не вперше у шкільній практиці, бібліографію до окремих тем. Позитивним виглядає і наявність термінологічного словничка. Але спілку-

вання з вчителями історії середніх шкіл свідчить, що зазначений підручник є занадто, як що до учнів, обтяжений фактичним матеріалом. Мабуть слід погодитись, що чотирнадцять сторінок тексту, надрукованого дрібним шрифтом, для вивчення теми «Великобританія» є для учнів випускного класу (де далеко не всі мріють стати істориками) непосильними для продуктивного вивчення. Не випадково, що за відсутності свого часу вузівського підручника з новітньої історії, студенти історичних факультетів використовували зазначений навчальний підручник для підготовки до екзамену.

Роком пізніше вийшов друком підручник «Всесвітня історія: Новітні часи. 1945-1998 рр.» за редакцією Ю.Буракова, Г.Кипаренка, С.Мовчана [1]. Відверто кажучи, є абсолютно незрозумілим, чому автори почали викладення навчального матеріалу з 1945 р., адже тема «Друга світова війна» входить до курсу 11-го класу. За таких умов вчитель або повинен звертатися до підручника 10-го класу (що не завжди можливо внаслідок обмеженості бібліотечного фонду), або учні готують домашнє завдання за конспектом.

Найбільш позитивно шкільні вчителі історії оцінюють підручник «Всесвітня історія: 1939-1998 рр.» авторами-упорядниками якого є Я.Бердичевський, Т.Ладиченко, І.Щупак [3]. Навчальний посібник вказаних авторів, на наш погляд, ще більше б виграв, якби містив термінологічний словничок (що роблять інші автори) та історичні карти. Зрозуміло, що школа має у своєму розпорядженні атласи з історії, але й вони не здатні дати учням детальне уявлення про, скажімо, хід воєнних дій на фронтах Другої світової війни. І останнє. Бажано, щоб зазначений підручник мав більш високий рівень поліграфічного виконання, хоча зрозуміло, що провина його авторів в цьому відношенні абсолютно відсутня.

Інші вимоги пред'являються до вузівського підручника з новітньої історії. І ось тут викладачі вищої школи до останнього часу мали серйозні проблеми. Справа в тому, що історія новітнього часу (на відміну від історії України) вивчається лише студентами історичних факультетів. За таких умов поява нових підручників із зазначеної дисципліни не здавалась освітянському керівництву актуальною. Тому аж до початку ХХІ століття ви-

кладачі змушені були використовувати підручники, що побачили світ ще за радянської доби. Звідси – необхідність постійно корегувати їх зміст відповідно до вимог сучасної історичної науки. Це аж ніяк не могло задовольняти як викладачів, так і студентів.

Лише у 2001 р. до вищої школи надійшов прекрасний за виконанням підручник за редакцією О.Родрігеса і М.Пономарьова «Новейшая история стран Европы и Америки» [10]. Єдиним, але суттєвим, недоліком було те, що він був виданий російськими авторами. У студентів-істориків виникала необхідність постійного перекладу з російську на українську, що гальмувало процес підготовки до екзамену і об'єктивно йшло в розріз з українізацією вищої школи. Свого Ілловайського на той час українські вузи явно заждалися. Тому поява у 2003 р. підручника О.Іваницької «Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002)» [8] стало явищем у вітчизняній історичній науці. Звертає на себе увагу той факт, що він побачив світ не в Києві, Харкові чи Львові, а у провінційній за академічними уявленнями Вінниці. Структура підручника максимально наближена до вимог сучасної вищої школи. Єдине суттєве зауваження стосується відсутності теми з історії післявоєнної Канади, адже країна, яка незмінно є членом «великої сімки», повинна бути представленою у вузівському підручнику. Навіть в програмі середньої школі тема «Канада» вивчається в 11-му класі. Позитивним в навчальному посібнику О.Іваницької виглядають поява розділу «Художня культура у другій половині ХХ століття» та розміщення в кінці підручника списку джерел та літератури до кожної теми. Останнє може надати велику допомогу викладачам при складенні планів семінарських занять з історії новітнього часу.

Роком пізніше вийшов підручник кийвських авторів В.Газіна і С.Копилова [4]. В ньому детально відтворюється картина повоєнного світу, з'ясовуються особливості соціально-економічного і політичного розвитку країн Європи та Америки. Але помилковим, на наш погляд, виявилось прагнення авторів створити універсальний для декількох навчальних дисциплін підручник. На історичних факультетах більшості вузів України історія слов'янських країн Європи вивчається в курсі «Історії південних і західних слов'ян». Повною мірою це стосується і

розділу «Російська Федерація», який представлений в підручнику.

В цілому ж, поява нових, альтернативних підручників з історії може лише привітатися. Якщо прийдешні автори будуть сумлінно ставитися до майбутнього своїх творів, тоді і буде позитивний результат. Нагадаємо, що до 1917 р. підручник з російської історії для старшого віку Д.Ілловайського перевидавався в Росії 36 разів, курс російської історії для середнього віку – 44 рази, курс всесвітньої історії для старшого віку – 30 разів, для середнього – 35 разів [6, 95].

Література

1. Бураков Ю.В., Кипаренко Г.М., Мовчан С.П. Всесвітня історія: Новітні часи. 1945-1998: Підручник для 11 кл. серед. шкіл. - К., 1998.
2. Всесвітня історія: 1918-1945 рр.: Навч. посібник для 10 кл. серед. загальноосвітніх шкіл / Авт.-упорядники Я.М.Бердичевський, Т.В.Ладиченко. - К., 1997.
3. Всесвітня історія: 1939-1998: Навч. посібник для 11 кл. серед. загальноосвіт. шкіл / Авт.-упорядники Я.М.Бердичевський, Т.В.Ладиченко, І.Я.Щупак. - К., 1999.
4. Газін В.П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002 роки): Навч. посібник. - К., 2004.
5. Давлетов О.Р., Космина В.Г., Мороко В.М. Всесвітня історія: 1946-1997 рр.: Навч. посібник для 11-х класів. - Запоріжжя, 1997.
6. Историография истории России до 1917 г.: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений: В 2 т. / Под ред. М.Ю.Лачаевой. - М., 2003.- Т.2.
7. Историческая наука в XX веке. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки: Учеб. пособие для студентов / Под ред. И.П.Дементьева, А.И.Патрушева. - М., 2002.
8. Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002): Навчальний посібник - Вінниця, 2003.
9. Історія України. - 2005.- № 35
10. Новейшая история стран Европы и Америки. XX век: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений: В 3 ч. / Под ред. А.М.Родригеса, М.В.Пономарева. - М., 2000-2001.
11. Полянський П.Б. Всесвітня історія. 1914-1939: Підруч. для 10-го кл. загально освіт. навч. закладів. - К., 2002.
12. Полянський П.Б. Всесвітня історія. 1914-1939: Підруч. для 10-го кл. загально освіт. навч. закладів. - К., 2003.